

Наталія МЕДИНСЬКА

доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та літератури, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, вул. Можайського, 26, м. Рівне, Україна, 33010

ORCID: 0000-0002-1539-081X

Бібліографічний опис статті: Мединська, Н. (2021). Особливості числівникової експлікації кількісної ознаки в українській мові. *Folia Philologica*, 1, 29–33, doi: <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2021/1/4>

ОСОБЛИВОСТІ ЧИСЛІВНИКОВОЇ ЕКСПЛІКАЦІЇ КІЛЬКІСНОЇ ОЗНАКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджено частиномовний клас числівників української мови як ознакових слів у семантичному та граматичному вимірах. З'ясовано особливості експлікації статичної ознаки числівниками із кількісно-предметним значенням в українській мові. **Метою** статті є з'ясування своєрідності функцій числівників як виразників кількісно-предметних відношень в українській мові. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань, зокрема: 1) з'ясувати функції числівника як ознакового слова; 2) окреслити параметри числівників української мови у вираженні статичної ознаки; 3) визначити особливості уживання числівника у функційно вторинній формально-синтаксичній позиції іменного складеного присудка. **Наукова новизна.** У статті визначено статус числівника як ознакового слова в ієрархії частиномовних класів – виразників статичної ознаки в українській мові. Як ознакове слово числівник функціонує у присубстантивній позиції, тобто як виразник кількісно-предметних відношень (квантитативна функція), проте його статична ознака відрізняється від прикметникової: він подає кількісну характеристику кого-, чого-небудь. Атрибутивну функцію, властиву узгодженому означенню, кількісні числівники виконують в усіх непрямих відмінках, крім знахідного об'єкта. У своїй другій номінативній функції – нумеративній – числівник уподібнюється до іменника та набуває значень його морфологічних категорій. Як **висновок** у статті наголошується, що числівник української мови, перебуваючи у периферійних позиціях речення і передаючи відповідно статичну ознаку із кількісно-предметним значенням, є носієм вторинної функції ознакових слів. На думку автора, крім генетично первинної присубстантивної позиції, у якій числівник визначає кількісну ознаку кого-, чого-небудь, він уживаний у функційно вторинній формально-синтаксичній позиції іменного складеного присудка з основною числівниковою частиною, у яку він потрапляє за допомогою дієслівних зв'язкових елементів. Такий присудок є формально-граматичним репрезентантом предиката кількості (кількісного стану), для якого типова одна валентна позиція – суб'єкта кількісної ознаки.

Ключові слова: ознакові слова, числівник, статична ознака, іменна частина складеного присудка, українська мова.

Natalia MEDYNSKA

Doctor of Philology, Associate Professor, Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature, Academician Stepan Demyanchuk International University of Economics and Humanities, Mozhaiskoho str., 26, Rivne, Ukraine, 33010

ORCID: 0000-0002-1539-081X

To cite this article: Medynska, N. (2021). Osoblyvosti chyslivnykovoi eksplikatsii kilkisnoi oznaky v ukrainiskii movi [Features of numeral explication of a quantitative feature in ukrainian language]. *Folia Philologica*, 1, 29–33, doi: <https://doi.org/10.17721/fovia.philologica/2021/1/4>

FEATURES OF NUMERAL EXPLICATION OF A QUANTITATIVE FEATURE IN UKRAINIAN LANGUAGE

The article investigates the part-of-speech class of Numerals as class of attributive words in semantic and grammatical dimensions in Ukrainian. The peculiarities of the explication of a static feature by Numerals with a quantitative-substantive meaning in Ukrainian language are clarified.

The purpose of the article is to clarify the originality of the functions of numerals as expressions of quantitative-subject relations in Ukrainian. Realization of the set purpose provides the decision of such problems, in particular:

1) to find out functions of the Numeral as an attributive word; 2) outline the parameters of Ukrainian Numerals in a static feature expression; 3) determine the features of the use of the Numeral in the functionally secondary formal-syntactic position of the compound nominal predicate.

Scientific novelty. The article defines the status of the Numeral as an attributive word in the hierarchy of part-of-speech classes – expressions of a static feature in Ukrainian language. As an attributive word, the Numeral functions in the adnominal position, ie as an expression of quantitative-subject relations (quantitative function), but its static sign differs from the adjective: it gives a quantitative description of someone or something. The attributive function inherent in the agreed Attribute is performed by Numerals in all indirect cases, except for the accusative. In its second nominative function – numerative – the Numeral is likened to a Noun and acquires the meanings of its morphological categories.

In **conclusion**, the article emphasizes that the Ukrainian Numeral, being in the peripheral positions of a sentence and transmitting, respectively, a static feature with a quantitative-substantive meaning, is the carrier of the secondary function of attributive words. In addition to the genetically primary adjectival position, in which the Numeral determines the quantitative trait of someone or something, it is used in the functionally secondary formal-syntactic position of a compound nominal predicate with the main numeral part, into which it falls through verb conjunctions elements. Such a predicate is a formal-grammatical representative of a predicate of quantity (quantitative state), for which one valence position is typical – the subject of a quantitative sign.

Key words: attributive words, Numeral, static sign, nominal part of a compound predicate, Ukrainian language.

Актуальність дослідження ознакових слів зумовлена загальним спрямуванням сучасної лінгвістики на комплексне вивчення лексико-граматичних класів слів, які з погляду когнітивної лінгвістики об'єднані поняттям ознаковості (Р. Лангакер, О. С. Кубрякова). Потреба дослідження їх на нових засадах зумовлена ще й тим, що саме проблема концептуалізації дійсності людиною як чинником об'єктивного та суб'єктивного характеру, яка має особливе значення у формуванні мовної картини світу етносом, у лінгвоукраїністиці досі не опрацьована на рівні частин мови.

Числівник як ознакове слово сучасні дослідники виділяють у своєрідну частину мови, що виражає семантику категорії кількості, що є однією з найзагальніших властивостей буття (Вихованець, 2004: 151). У сучасному мовознавстві маємо суперечливе трактування його належності до частин мови, аж до повного заперечення (Курилович, 1962: 67; Суник, 1968: 40; Супрун, 1969: 194–215; Вихованець, 1988: 30–34). В українському мовознавстві І. Р. Вихованець, услід за Є. Куриловичем, спочатку кваліфікував кількісні числівники як лексичні морфеми, оскільки вони разом із закінченням іменників у множині формують семантичну єдність, у якій конкретизують іменникове значення категорії числа (пор.: *студенти* і *десять студентів*), проте пізніше він виокремив його в окрему частину мови поряд із чотирма частинами мови – іменником, дієсловом, прикметником та прислівником і до того ж серед *ознакових* частин мови – як виразника кількісної ознаки, на противагу дієслову, що виражає процесуальну ознаку – дію, процес, динаміч-

ний стан; прикметникові, який позначає статичну непроцесуальну ознаку; прислівникові, що передає статичну (непроцесуальну) ознаку іншої ознаки (Вихованець, 2004: 13).

Характеризуючи числівник як самостійну частину мови, виокремлену насамперед за номінативною функцією – мовною назвою кількості, дослідники вирізняють дві сфери його вживання: 1) несамостійне вживання, тобто поєднання з іменниками, що означають раховані предмети; 2) самостійне вживання, коли числівник виражає абстрактно-математичне числове значення, що дало підстави розчленувати семантику числівника на дві номінативні функції: квантитативну (називання кількості предметів) і нумеративну (називання абстрактно-математичного числа). Основною визнано квантитативну функцію, тобто вираження кількісно-предметних відношень (Арполенко, 1980: 61; Вихованець, 2004: 152; Межов, 1998: 182). Призначення числівника в контексті цієї функції полягає в тому, щоб надати іменникові точної кількісної окресленості, модифікуючи при цьому іменникову семантику множини, пор.: *книги* і *чотири книги*, *місяць* і *п'ять місяців*. Числівники в поєднанні з іменниками утворюють функційно-семантичну цілісність, яка у формально-синтаксичній структурі неелементарного речення займає позицію складеного підмета або сильнокерованого другорядного члена речення – прямого додатка.

На переконання І.Р. Вихованця числівник відрізняється від інших частин мови тим, що не має виразно виявленої синтаксичної функції. Проте він визнає, що, «виконуючи квантитативну функцію, числівник звичайно вжива-

ється в присубстантивній позиції як основній своїй синтаксичній позиції» (Вихованець, 2004: 153–154). Саме в цій позиції, на нашу думку, числівник ужитий як ознакове слово – назва статичної (кількісної) ознаки предмета. Причому ознака кількісного вияву предмета характерна в присубстантивному зв'язку для всіх відмінків, незалежно від ролі пояснюваного іменника у формально-синтаксичній структурі речення, напр.: у позиції складеного підмета: *Троє старшин – у рубцях, у кривавому ключі, прямо із бою – говорили про бій за Дніпро* (Л. Костенко); *Уже не сто десятки, а вісімнадцять тисяч гектарів лісів, соснових борів вишумлює в їхньому районі* (І. Цюпа); у позиції додатка: *Голова дженджуриста сорочок наділа триста, а нога одна* (Укр. загадки); *От я і маю хоч якусь розсаду, Тих кілька яблук з маминого саду!* (Л. Костенко); *Кількість сортів гіацинтів усе зростала. Так, наприклад, із сорока різновидів їх стало тепер близько двохсот* («Біологія»); у позиції обставини місця, часу, способу дії та ін., напр.: *Уже близько ста днів група водіїв і вчених попередньої експедиції на трьох «пінгвінах» з причепами здійснювала геодезичний хід* (П. Автомонов); *Звичай вимірювати час сімома днями прийшов до нас із Древнього Вавилону, очевидно пов'язаний із змінами фаз місяця* («Фізика та астрономія в сучасній школі»).

Своєрідність функцій числівників як виразників кількісно-предметних відношень полягає в тому, що в присубстантивному зв'язку вони утворюють з іменником аналітично представлений підмет у називному відмінку, а в знахідному – аналітичний додаток. В інших відмінках числівники функціонують як узгоджене означення. На нашу думку, числівник здатний утворювати словосполучення з атрибутивними відношеннями, як і прикметник, але пояснюваний іменник має форму однини тільки в позиції з числівником *один* (*Один зошит*), а далі іменник «обирає» і «диктує» форму множини, двоїни, узгодженої форми називного відмінка множини з числівниками *три*, *чотири* (*Три (чотири) зошити*) та форму родового відмінка множини іменника чи займенника у позиції підмета або прямого додатка (*П'ять зошитів лежать на столі; Хлопчик купив п'ять зошитів*). У позиції означення числівник узгоджується з іменником у відмінку та у формі роду,

напр.: *До п'яти зошитів треба додати ще хоча б три зошити; П'ятьма зошитами я забезпечена; У п'яти (п'ятьох) зошитах немає обгортки.*

Статична ознака числівника відрізняється від прикметникової семантично: прикметник виражає зовнішню чи внутрішню ознаку на основі сприйняття її органами чуття: як іманентну ознаку предмета або як ознаку за відношенням до іншого предмета, дії тощо: *струнка дівчина, дерев'яна шафа, учораїсні події, перший загін, незгасний вогонь*. Числівник виражає ознаку, осмислену в кількісному вияві як точну – арифметично точну чи приблизну (*десять столів, сто студентів, два-три тижні, понад чотири роки*) або й невідомо яку (*кілька днів, декілька годин, кількадесят вояків, багато птахів, мало дітей*).

І.Р. Вихованець констатував, що в синтаксичному плані числівник найчастіше являє собою неподільний компонент речення, складений член. Крім генетично первинної присубстантивної позиції, у якій числівник визначає кількісну ознаку кого-, чого-небудь, він уживаний у функційно вторинній формально-синтаксичній позиції позиції присудка – іменного складеного присудка з основною числівниковою частиною, у яку він потрапляє за допомогою дієслівних зв'язкових елементів. Із таким присудком, на думку дослідника, поєднується підмет лише у формі родового відмінка множини, пор.: *Дівчаток було п'ять; Книжок буде сто; Міст стане багато*. Числівниковий різновид іменного складеного присудка українські мовознавці визнали формально-граматичним репрезентантом предиката кількості (кількісного стану), поняття якого уперше ввів і теоретично обґрунтував І.Р. Вихованець (Вихованець, 1992: 72), а на українському матеріалі проаналізували Н.М. Костусяк, 1998, О.Г. Межов, 1998, К. Г. Городенська, 2002 та ін.

Присудкові числівники, подібно до присудкових прикметників та аналітичних форм дієприкметників, також уходять до сфери дієслова, так само до підкласу дієслів стану, бо вони виконують типову для дієслів формально-синтаксичну функцію присудка, куди їх переводять дієслівні власне- та невластне-зв'язки. На відміну від присудкових якісних прикметників, що представляють аналітичні дієслова якісного

стану, та аналітичних форм дієприкметників, або присудкових дієприкметників, що передають у пасивних конструкціях значення результативного стану як наслідок виконаної дії, присудкові числівники є аналітичними дієсловами кількісного стану.

У сучасному мовознавстві помітні суперечливі трактування структури речень з предикатами кількості. З одного боку, ця функція для числівника є вторинною, отже, формується на основі зміни статичної ознаки на динамічну, а з іншого боку, будь-яка транспозиція морфологічної форми імені зумовлює невідповідність компонентів семантично-синтаксичної та формально-синтаксичної структури речення. Зокрема, і предикат кількості семантико-синтаксичної структури речення, на думку деяких дослідників, можна трактувати на формально-граматичному рівні речення як складник головного члена односкладного речення, унаслідок чого іменник у формі давального відмінка постає як додаток (Плющ, 1986: 86). Пор.: *Дівчині було (взимку буде) вісімнадцять років – Дівчина має вісімнадцять років – Їй сповнилося вісімнадцять років.* Перше і третє речення – односкладні, корелюють із семантично елементарним реченням, утвореним предикатом кількості (кількісно-вікової ознаки) і суб'єктом із цим значенням, вираженим формою давального відмінка. Друге речення – двоскладне із формально-граматичного погляду, але ґрунтоване на тому самому типі семантично елементарного речення. У ньому суб'єкт кількісно-вікової ознаки виражений формою називного відмінка в позиції підмета.

Визнаючи сполуку числівника з іменником нерозкладаним зворотом, дехто з дослідників кваліфікує функцію такого звороту залежно від типу предиката. Предикати буття, наявності, перебування тощо передають кількісний вияв предметів, що підлягають рахунку, за значенням об'єднуються із функцією суб'єкта чи об'єкта або доповнюються обставиною часу, напр.: *На майдані зранку стояло (стояли) тільки три*

намети, а ввечері було уже понад сто (наметів / їх). У реченні з предикатом дії (заклику до дії) семантичний об'єкт безпосередньо визначений як такий, що виражає кількісну характеристику предиката, напр.: *Підніmemo [Вип'емо] «по сто» [грамів] за всі свята* (Є. Дудар). Форма родового відмінка множини іменника може опускатися, оскільки дієслівні предикати *народитися, прожити* семантично поєднуються тільки з назвами людей, напр.: *А відомо ж, що в Києві народжується менше* [людей], *ніж приїздить туди працювати й умирати* (П. Загребельний).

Висновки та перспективи подальших досліджень Проведене дослідження дає підстави резюмувати, що числівник як ознакове слово функціонує у присубстантивній позиції, тобто як виразник кількісно-предметних відношень (квантитативна функція), проте його статична ознака відрізняється від прикметникової: він подає кількісну характеристику кого-, чого-небудь. Атрибутивну функцію, властиву узгодженому означенню, кількісні числівники виконують в усіх непрямих відмінках, крім знахідного об'єкта. У своїй другій номінативній функції – нумеративній – числівник уподібнюється до іменника та набуває значень його морфологічних категорій.

Крім генетично первинної присубстантивної позиції, у якій числівник визначає кількісну ознаку кого-, чого-небудь, він уживаний у функційно вторинній формально-синтаксичній позиції іменного складеного присудка з основною числівниковою частиною, у яку він потрапляє за допомогою дієслівних зв'язкових елементів. Такий присудок є формально-граматичним репрезентантом предиката кількості (кількісного стану), для якого типова одна валентна позиція – суб'єкта кількісної ознаки.

Перспективи виконаного дослідження вбачаємо в поглибленому вивченні ономазіологічної сутності ознакової семантики числівника української і типологічно подібних до неї мов, його ролі у формуванні мовної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови: монографія. Київ : Наук. думка, 1980. 242 с.
2. Вихованець І.Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті: монографія. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: монографія. Київ : Наук. думка, 1992. 222 с.

4. Вихованець І.Р. Основні питання морфології. Іменник. Прикметник. Числівник. Займенникові слова. *Іван Вихованець, К. Г. Городенська. Теоретична морфологія української мови: Акад. граматики укр. мови*. Київ : Унів. вид-во «Пульсар», 2004. С. 7–216.

5. Городенська К.Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк, 2002. № 5. С. 23–26.

6. Гуйванюк Н. В. Співвідношення об'єктивної та суб'єктивної модальності в реченні: навч. пос. Чернівці : Руда, 1997. 63 с.

7. Костусяк Н.М. Категорія ступенів порівняння у граматичній системі української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Київ, 1998. 20 с.

8. Курилович Е. Заметки о значении слова. *Курилович Е. Очерки по лингвистике*. Москва : Изд-во иностр. лит., 1962. С. 237–250.

9. Межов О.Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Луцьк, 1998. 208 с.

10. Плющ М.Я. Категорія особи в структурі змісту іменника та дієслова. *Проблеми граматики і лексикології*. Київ : НПУ, 1998. С. 9–15.

11. Сунік О.П. Вопросы общей теории частей речи. *Вопросы теории частей речи: на материале языков различных типов*. Ленинград : Наука, 1968. С. 33–48.

12. Супрун А.Е. Славянские числительные: становление числительных как особой части речи. Минск : Изд-во Белорус. ун-та, 1969. 232 с.

REFERENCES:

1. Arpolenko, H. (1980). Chyslivnyk ukrainskoi movy: monohrafiia [Numeral of the Ukrainian language: monograph]. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].

2. Vykhoanets, I. (1988). Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti: monohrafiia [Parts of speech in the semantic-grammatical aspect: a monograph]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

3. Vykhoanets, I. (1992). Narysy z funktsionalnoho syntaksysu ukrainskoi movy: monohrafiia [Essays on the functional syntax of the Ukrainian language: a monograph]. Kyiv: Naur. Dumka [in Ukrainian].

4. Vykhoanets, I. (2004). Osnovni pytannia morfolohii. Imennyk. Prykmetnyk. Chyslivnyk. Zaimennykovi slova. [The main issues of morphology. Noun. Adjective. Numeral. Pronoun words]. In: *Vykhoanets, I., Horodenska, K. Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: Akad. hramatyka ukr. Movy – Theoretical morphology of the Ukrainian language: Acad. grammar ukr. language*. Kyiv: Univ. vyd-vo "Pulsary" [in Ukrainian].

5. Horodenska, K. (2002). Semantychnyi i morfolohichnyi potentsial predykativ kilkosti [Semantic and morphological potential of influence predecessors]. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky – Lesya Ukrainka Eastern European National University Scientific Bulletin*, 5, 23–26 [in Ukrainian].

6. Huivaniuk, N. (1997). Spivvidnoshennia obiektyvnoi ta subiektyvnoi modalnosti v rechenni: navch. pos. [The ratio of objective and subjective modality in the sentence: a textbook]. Chernivtsi: Ruda [in Ukrainian].

7. Kostusiak, N. (1998). Katehoriia stupeniv porivniannia u hramatychnii systemi ukrainskoi movy: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk [Category of degrees of comparison in the grammatical system of the Ukrainian language: abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Philological Sciences]. Kyiv [in Ukrainian].

8. Kurylovych, E. (1962). Zаметки о значении слова [Notes on the meaning of the word]. *Oчерки по лингвистике: sb. statey – Essays on linguistics: collection of articles*. Moscow: Izdatelstvo inostrannoy literatury [in Russian].

9. Mezhev, O. (1998). Subiektni syntaksemy u strukturi prostoho rechennia [Subjective syntaxes in a simple sentence structure]. Lutsk [in Ukrainian].

10. Pliushch, M. (1986). Katehorii subiekta i obiekta v strukturi prostoho rechennia [Subject and object categories in a simple sentence structure]. *Problemy hramatyky i leksykolohii – Problems of grammar and lexicology*. Kyiv [in Ukrainian].

11. Sunyk, O. (1968). Voprosyi obschey teorii chastei rechi [Questions of the general theory of parts of speech]. *Voprosyi teorii chastei rechi: na materiale yazykov razlichnykh tipov – Questions of the theory of parts of speech: on the material of languages of various types*. Leningrad: Nauka [in Russian].

12. Suprun, A. (1969). Slavyanskіe chislitelnyie: stanovlenie chislitelnykh kak osoboy chasti rechi [Slavic numerals: the formation of numerals as a special part of speech]. Minsk: Izdatelstvo Belorusskogo universiteta [in Russian].